

De stad is meer dan ooit de plek waar ieders kansen op welvaart en welzijn toenemen. Vooral de consumptiefunctie van de stad voor hoger opgeleide en creatieve kenniswerkers wordt hiervoor verantwoordelijk gehouden. Stuur wonen de stedelijke kenniseconomie inderdaad meer dan werken? Dit artikel beargumenteert dat investeringen in hoogwaardig wonen en dito voorzieningen geen vliegwielen zijn voor de stad als de economische structuur daar niet bij aansluit. Werken blijft de meest cruciale factor in het proces van stedelijke dynamiek.

Dat sinds 2008 meer dan de helft van de wereldbevolking in steden woont, is inmiddels de meest afgezaagde openingszin van iedere studie over steden. De populairste statistiek van de Verenigde Naties staat vanzelfsprekend ook van tijd tot tijd ter discussie, want wanneer is iets een stad en wanneer niet? Feit is dat meer mensen de stad in gaan dan eruit. De stad biedt mensen de meeste economische kansen – zelfs in tijden van crisis. Maar niet alle steden groeien. De NRC van 11 juli 2013 kopt *Enschede snakt naar inwoners*. In 2012 vertrokken meer mensen uit Enschede dan zich er vestigden. De reden van het achterblijven van Enschede is volgens dezelfde krant 'een boers imago en te weinig vrouwen'. Alle hoop is nu gevestigd op zogenaamde hunkertukkers. Dit zijn mensen die de kwaliteiten van de regio kennen maar om reden van werk of relatie naar de Randstad zijn vertrokken. In dit artikel staat de hernieuwde kracht van de stad centraal en de eeuwige vraag

van de geograaf waarom sommige steden sneller groeien dan andere.

Convergentie of divergentie?

Binnen de economie vinden we een aantal theoretische opvattingen waarbij voor geografen vooral de ruimtelijke uitkomst van belang is. Martin (2003) gaat in op het convergentie-divergentiedebat, dat op verschillende schaalniveaus speelt: tussen rijke en arme regio's, maar ook tussen rijke en arme bewoners binnen een stad. De klassieke en neoklassieke stroming gaan er vanuit dat uiteindelijk convergentie optreedt: regio's met een laag inkomen per capita en lage productiviteit zullen hogere groeicijfers laten zien dan de rijkste regio's. Deze regio's met lagere lonen zullen veel ondernemers uit rijkere regio's aantrekken op zoek naar goedkopere productie. Tegelijkertijd zal veel laag betaalde arbeid juist de andere kant op bewegen en daar het hoge loonniveau onder druk zetten zodat er uiteindelijk een vorm van

evenwicht ontstaat. Kortom, in dit model dat de leidraad vormt in het Amerikaanse beleid maar dat ook binnen de Europese commissie een behoorlijke populariteit kent, gaat men er vanuit dat regionale verschillen vanzelf verdwijnen.

De zogenaamde nieuwe economische geografie van Krugman gaat er juist vanuit dat grotere regionale specialisatie, met fabrieken die door hun grotere schaal efficiënter kunnen produceren, tot verdere geografische concentratie en dus divergentie leidt. Vervolgens wordt het concentratieproces versterkt door agglomeratievoordelen. Immers, bij een concentratie van activiteiten kunnen collectieve voorzieningen als universiteiten worden opgericht, is het mogelijk om gespecialiseerde arbeid en toeleveranciers aan te trekken en ontstaat een sfeer van onderlinge concurrentie, kennisdichtheid en stimulering.

Ook bedrijfskundige Porter (1990) wijst met zijn clusterbenadering op het feit dat het geen toeval kan zijn dat veel economisch succesvolle bedrijven geografisch geclusterd voorkomen. Voorbeelden zijn sierplanten in het Westland, keramische tegels in het noordoosten van Italië en auto's en machinebouw in Beieren. In elk geval komen zowel de agglomeratie- als de clusterbenaderingen tot de conclusie dat de door de neoklassieke gesuggereerde convergentie niet zo snel zal optreden en eerder sprake zal zijn van toenemende divergentie.

Nogal wat theorieën trachten dus die stedelijke ontwikkeling economisch te verklaren, maar er bestaat een grote mate van heterogeniteit in verklaringen

daarvoor. Op basis van empirische studies stelt Martin (2003, p. 21) terecht dat: "while self reinforcing cumulative path-dependent regional development is a common feature, it does not continue indefinitely: we do not observe unlimited regional divergence over the long run. Rather, historical evidence indicates that while some regions do indeed manage to remain high-income leaders over very extensive periods of time, in general different regions tends to rise and fall in relative terms".

Niet alle theorieën verklaren de heterogeniteit en divergentie met dezelfde uitgangspunten. De behaviourale benadering met zijn keuze voor het bekende en nabije ziet meer in het voortborduren op bestaande patronen dan fundamentele ruimtelijke verschillen. De voorkeur om het bekende te kiezen komt vooral omdat men niet de moeite wil nemen om alle alternatieven te bekijken en te beoordelen.

De evolutionaire en institutionele economische geografie houdt veel meer rekening met de historische context en verschillende trajecten waarbinnen zich het ondernemerschap en innovatief proces voltrekt. De centrale boodschap is dat geen lange-termijnevenwicht bestaat en dat lineaire uniforme trajecten van groei of verval niet voorkomen. Vragen over convergentie of divergentie kunnen binnen deze stroming alleen maar geanalyseerd worden in hun historische en technologische context. De ene regio zal zich star vastklampen aan oude zekerheden en technologie en zichzelf daarmee uit de markt (*lock in*) prijzen, terwijl de andere regio de extra mogelijkheden om te exporteren zal benutten om

zich in de vaart der volkeren op te stoten. Instituten en sector- en regio-specifieke omstandigheden bepalen samen met de wijze waarop ondernemers hier op in spelen het succes hiervan.

Voorkeur voor concentratie

Hoewel economisch geografische theorieën dus convergentie of divergentie verwachten of er geen uitspraak over doen, zeggen ze niets expliciet over de rol van steden. De Wereldbank (2009, p. 5-6) zegt hierover: "economic growth is seldom balanced, efforts to spread prematurely will jeopardize progress". Zij zien dus weinig in de neo-klassieke traditie van kunstmatige spreiding, maar verwachten ook geen snelle convergentie. Locatie is in de ogen van economen vooral een kwestie van ligging (kosten), maar ook van omvang en agglomeratievoordelen (opbrengsten). De stedelijke rol in economische dynamiek zit vooral in de mogelijkheden tot interactie. Interactie tussen bedrijven, tussen mensen en tussen mensen en bedrijven. De ontwikkeling van steden verloopt volgens Bettencourt (2013) tamelijk voorspelbaar. Steden moeten in zijn ogen niet zozeer als agglomeraties van mensen worden gezien maar als verzamelingen van interacties tussen mensen. De volmaakte stad ontstaat door verbindingsmogelijkheden te optimaliseren. Mensen hebben altijd al gezocht naar sociale en economische interactie tegen een zo gering mogelijke prijs en dat mechanisme laat steden groeien. Bettencourt (2013, p.1439) kijkt naar grote metropolen, zoals Tokio, maar ook naar een klein stadje in Zweden: "een stad is een soort sociale reactor, daarom lijkt het meer op een ster dan op bijvoorbeeld een mierenkolonie. Het trekt

mensen aan en versnelt sociale interactie en opbrengst op een manier analoog aan hoe een ster materie comprimeert: bij toenemende dichtheid brandt een ster feller en sneller".

Er zijn veel manieren ontwikkeld om interactie tussen mensen en bedrijven in steden te meten en om de economische waarde ervan te duiden. De Wereldbank wijst op een aantal duidelijke trends als het gaat om stad en ontwikkeling in relatie tot die economische waarde. Groei van welvaart gaat in hun ogen altijd gepaard met toenemende divergentie in het begin en convergentie op langere termijn. De ruraal-urbane kloof en de toegang tot voorzieningen als stromend water en gezondheidszorg binnen landen wordt het snelst gedicht, waar die in inkomen en vermogen op internationaal niveau het langzaamst wordt gedicht. Op het gebied van scholing en levensverwachting treedt echter wel degelijk convergentie op volgens de Wereldbank. Zo is de gemiddelde levensverwachting in de laatste eeuw verdubbeld tot bijna zeventig jaar en de alfabetiseringsgraad opgelopen tot bijna tachtig procent. In het rapport voert zij een veelheid van bewijs aan voor de cruciale rol die steden hierbij spelen. Niet alleen laat het rapport zien dat de groei van steden gelijk opgaat met de groei van welvaart, ook presenteert het talrijke voorbeelden van localisatie- en urbanisatievoordelen. Schaalvoordelen die ondernemingen putten uit elkaars wederzijdse aanwezigheid worden localisatievoordelen genoemd en voordelen die door de veelzijdigheid van de stad komen zijn urbanisatievoordelen. De eerste groep wordt vaak aan de theorieën van Marshall en Porter gekoppeld en de tweede veelal aan Jane Jacobs.

In de huidige kenniseconomie lijkt het bij steden vooral om de kwaliteit van arbeid en om de rol als consumptiecentra te draaien. De Wereldbank wijst er op dat universitair geschoolden zich meer en meer in steden vestigen. Het aandeel van deze groep in steden is van 32 procent in 1940 opgelopen tot 50 procent nu. Betere datingmogelijkheden in steden zouden hier een belangrijke reden voor vormen en Enschede weet maar al te goed hoe belangrijk dat is. Gautier en Teulings (2005) komen in hun artikel met de spraakmakende titel *sex and the city* tot vergelijkbare uitkomsten. Zij zien de stad als ideaal matching terrein voor hoogopgeleide vrijgezellen. Tot voor kort verdween een deel daarvan na de bezegeling van de relatie en de geboorte van kinderen naar de suburbs, maar het lijkt er volgens Van Oort e.a. (2013) op dat een groter deel nu blijft hangen in de stad.

Talrijke andere bewijzen zijn aanwezig die de veelheid van interacties in steden koppelen aan innovatieve kracht. Zo is bewezen dat bij een verdubbeling van de stadsomvang de productiviteit stijgt met drie tot acht procent (Rosenthal & Strange, 2004). In Nederland worden vergelijkbare agglomeratie-effecten gevonden. Innovatie en productiviteit clusteren echter maar in een gering aantal plaatsen over de wereld.

Meer vraaggestuurde productie

Ontegenzeggelijk heeft de oprukkende welvaart de wijze van productie structureel veranderd. Kloosterman (2002) beargumenteert dat we van een aanbod gestuurd model zijn overgestapt op een vraaggestuurd model. Ofwel van de standaard zwarte Ford naar een oneindige

diversiteit in producten met een systeem van flexibele specialisatie. Sommigen zien de consument zelfs als 'global dictator'. Die consument is volgens Kloosterman tegelijkertijd veranderd. Het gaat niet langer om het bevredigen van basisbehoeftes maar veel meer om het uiten van de individuele identiteit. Producten in de traditionele zin bestaan eigenlijk niet meer, het gaat om ervaringen en belevingen. Je drinkt niet langer een kop koffie maar dompelt je onder in een latte-met-brownie-en-laptop beleving. Dit alles heeft ook gevolgen voor de productiekant van de economie waar fysieke productie meer en meer is vervangen door diensten. Of je nu spreekt over de postindustriële samenleving of de kwartaire economie, duidelijk is dat steden momenteel vooral worden beheerst door allerlei vormen van dienstverlening. Het is juist deze dienstverlening waar de traditionele kracht van steden (opnieuw) opgaat: massa, diversiteit en nabijheid komen goed van pas. Glaeser e.a (2001) zeggen hierover dat steden zich bij uitstek lenen voor technologische innovaties, het samenkomen van een creatief milieu en vooral het huwelijk tussen deze twee. Een centrale rol in de groei van steden wordt daarbij gespeeld door de creatieve sector, die via het doorgeven van vaardigheden aan verwante activiteiten zorgt voor een grote economische variëteit en daarmee een grote invloed op de stedelijke economie heeft (Florida, 2002; Scott, 2000). Deze veranderingen in de productiestructuur leiden er niet alleen toe dat de klassieke theorie met zijn nadruk op kosten minder bruikbaar lijkt. De verschuiving richting symbolische producten, beleving en gespecialiseerde dienstverlening (bijvoorbeeld op het gebied van vermogensbeheer) maakt dat de stad zijn aantrekkingskracht

heeft zien toenemen (Marlet, 2009). Paradoxaal genoeg speelt ook de wereldwijde daling van de communicatiekosten de stad in de kaart. Zo blijkt uit onderzoek van onder andere Gaspar en Glaeser (1998) dat de daling van deze kosten helemaal niet heeft geleid tot meer lange afstandscommunicatie en ook niet tot minder face-to-face contact. Tegelijkertijd met de opkomst van email nam ook het aantal zakelijke reizen met vijftig procent toe. In de woorden van Herman van der Wusten: juist omdat afstand er niet toe doet wordt de plek belangrijker en komen de voordelen van de stad nog prominenter naar voren. Als dan toch een plek gezocht moet worden waarbij optimaal face-to-face contact met klanten en consumenten mogelijk is, dan zijn dat de grotere steden, die ook nog snelle verbindingen kennen naar andere steden.

Woonwerkdynamiek in de stad

Stedelijk economische dynamiek, de woningmarkt en ruimtelijke ordening zijn in Nederland (en in het bijzonder in de Randstad) sterk met elkaar vervlochten (Van Oort e.a., 2013). Agglomeratie van bedrijven in de steden leidt tot voordelen voor producenten van goederen en diensten vanwege lagere transactiekosten, zowel voor toeleveranciers en uitbesteding, voor kennis als voor geschikte arbeid. Agglomeratie leidt ook tot voordelen voor consumenten, met meer hoogwaardige voorzieningen in steden en meer keus uit verschillende producten en diensten. Agglomeratievoordelen zijn bepalend voor de (inter)nationale concurrentiepositie van steden en regio's. Vooral die activiteiten die verband houden met de kennis-economie zorgen voor toegevoegde waarde in de betreffende stuwende sectoren.

Voorbeelden zijn woon- en werkmilieus gericht op kenniswerkers, samenwerkingsverbanden tussen bedrijven en universiteiten, cross-overs en skill-gereleerdheid van (top)sectoren in steden en regio's en creatieve en hoog opgeleide huishoudens. Verdichting kent echter ook nadelen, zoals toenemende congestie. Deze krachten werken op verschillende schaalniveaus diverse vormen van woonwerkdynamiek in de hand.

Dit artikel begon met de constatering dat de stad meer dan ooit de plek is waar ieders kansen op welvaart en welzijn toenemen. Steeds vaker wordt de moderne en creatieve consumptiestad hiervoor als verklaring opgevoerd. Een aantrekkelijke stad herbergt echter vooral ook veel aantrekkelijke banen in sectoren waarin kenniswerkers gedijen. Het ontbreken van een perspectief op meer van die banen door een ongunstige economische structuur, maakt dat veel steden niet of veel minder snel meegaan in de stedelijke upgrading. Enschede kent de problematiek, maar ook steden als Rotterdam, Heerlen en Dordrecht hebben er mee te maken. Investerings in hoogwaardig wonen en dito voorzieningen leiden in deze steden niet perse tot een economisch vlieg wiel (Van Oort e.a., 2013; De Graaff e.a., 2012). Dit geeft aanleiding om de euforie over het werken-volgt-wonen paradigma te nuanceren. Veel stedelijke beleidsmakers volgen echter nog dit paradigma en geven prioriteit aan investeringen in woon- en voorzieningsklimaat. Dit werkt echter alleen als er lokaal voldoende hoogwaardige banen aanwezig zijn. In de praktijk zijn wonen en werken daarom ook niet los van elkaar te zien.

Frank van Oort (f.g.vanoort@uu.nl) en Ton van Rietbergen (a.vanrietbergen@uu.nl) zijn respectievelijk als hoogleraar en docent/onderzoeker verbonden aan de faculteit der geowetenschappen van de Universiteit Utrecht.

Literatuur

- Bettencourt, L.M.A. (2013) 'The origins of scaling in cities', *Science*, jg. 340, nr. 6139, p. 1438-1441
- Florida, R. (2002) *The rise of the creative class*, Basic Books, New York
- Gaspar, J. & E.L. Glaeser (1998) 'Information technology and the future of cities', *Journal of Urban Economics*, jg. 43, nr. 1, p. 136-156
- Gautier, P. & C. Teulings (2005) 'Sex and the city', *Tijdschrift voor Politieke Economie*, jg. 27, nr. 1, p. 67-79
- Glaeser, E., J. Kolko & A. Saiz (2001) 'Consumer city', *Journal of Economic Geography*, jg. 1, nr. 1, p. 27-57
- Graaff, T. de, F.G. van Oort & R.J.G.M. Florax (2012) 'Regional population-employment dynamics across different sectors of the economy', *Journal of Regional Science*, jg. 52, nr. 1, p. 60-84
- Kloosterman, R.C. (2002) 'De stad, de cultuur en het geld; Een eerste cijfermatige exercitie rond 'cultural industries'

- in Nederland', *Stedebouwen Ruimtelijke Ordening*, jg. 83, nr. 2, p. 26-29
- Marlet, G. (2009) *De aantrekkelijke stad*, VOC-Uitgevers, Nijmegen
- Martin, R. (2003) *European Integration and economic geography: regional cohesion in the context of EMU and enlargement*, Paper gepresenteerd bij de Utrecht School of Economics, oktober 2003
- Van Oort, F.G., T. de Graaff, H. Koster, H. Olden & F. van der Wouden (2013) *Ruimte voor de stad als groeimotor; Theoretische verdieping, empirische analyse en beleidsopties voor woonwerk dynamiek in de Randstad*, Ministerie van Binnenlandse Zaken, Den Haag
- Porter, M. (1990) *The competitive advantage of nations*, The Free Press, New York
- Rosenthal, S. & W. Strange (2004) 'Evidence on the nature and sources of agglomeration economies', J.V. Henderson & J.F. Thisse (red), *Cities and geography*, Elsevier, Dordrecht, p. 2119-2172
- Scott A. (2000) *The Cultural Economy of cities*, Sage, Londen
- Wereldbank (2009) *World Development Report. Reshaping Economic Geography*, World bank, Washington DC